

**DUMNEZEU,
OM, ANIMAL,
MAȘINĂ**

Meghan O’Giebly este una dintre cele mai apreciate eseiste americane și s-a remarcat, de-a lungul timpului, prin colaborările sale cu publicații prestigioase, precum *Harper’s Magazine*, *The New Yorker*, *The Point*, *The Baffler*, *The New York Review of Books*, *The Guardian*, *The New York Times* și altele. Prima ei carte, *Interior States*, a câștigat, în 2018, Believer Book Award pentru non-ficțiune. A obținut trei premii Pushcart și este câștigătoarea pe 2023 a Benjamin H. Danks Award al American Academy of Arts and Letters. Eseurile, editorialele și critica ei literară au fost incluse în numeroase compilații, precum antologia de referință *The Contemporary American Essay*. Cea de-a doua carte a scriitoarei, *Dumnezeu, om, animal, mașină: Tehnologie, metaforă și căutarea sensului*, s-a bucurat de recenzii pozitive, fiind numită de critici „o explorare surprinzător de originală a ceea ce înseamnă să fii în mod autentic om în epoca inteligenței artificiale“.

MEGHAN O'GIEBLYN

DUMNEZEU,
OM, ANIMAL,
MAȘINĂ

TEHNOLOGIE, METAFORĂ
ȘI CĂUTAREA SENSULUI

Traducere din engleză și note
de Iulian Comănescu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Alexandra Furnea
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Meghan O'Gieblyn
God, Human, Animal, Machine
Copyright © 2021 by Meghan O'Gieblyn
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
O'gieblyn, Meghan
Dumnezeu, om, animal, mașină: tehnologie, metaforă și căutarea sensului /
Meghan O'Gieblyn; trad. din engleză de Iulian Comănescu. – București:
Humanitas, 2023
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-8012-9
I. Comănescu, Iulian (trad.)
2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

*Una dintre cele mai înșelătoare tehnici de reprezentare
din limbajul nostru e folosirea cuvântului „Eu“.*

—LUDWIG WITGENSTEIN

Cuprins

IMAGINE.....	9
TIPAR.....	47
REȚEA.....	83
PARADOX.....	117
METONIMIE.....	161
ALGORITM.....	189
VIRALITATE.....	241
Mulțumiri.....	269
Bibliografie.....	271

IMAGINE

1

Pachetul a sosit într-o zi de joi. M-am întors dintr-o plimbare și l-am găsit așezat lângă căsuțele poștale din holul clădirii în care locuiesc. O cutie atât de mare și impunătoare, încât mi-a fost jenă să-mi descopăr numele pe ea. La adresa de returnare era trecută o destinație de care nu auzisem. Am rămas acolo multă vreme, holbându-mă la pachet, ca și cum ar fi trebuit să fac altceva decât ce era clar că trebuie să fac. L-am târât pe scări cu mare efort. Când m-am oprit să-mi trag sufletul pe un palier, m-am gândit foarte serios să-l las baltă acolo, apoi m-am chinuit mai departe cu el până în apartamentul meu de la etajul al treilea, unde am tăiat cu cheile banda adezivă cu care fusese lipit. În cutie mai era o cutie, mai mică, și în cutia mai mică, înfășurată într-o folie de protecție cu bule, era o cochilie de plastic lucios. Am deschis-o. În ea se afla, cu fața-n jos, un câine mic și alb.

Nu-mi venea să cred. Cât timp trecuse de când făcusem cererea pe site-ul Sony? Explicasem că sunt jurnalistă și scriu despre tehnologie – lucru care era oarecum adevărat – și nu puteam să-mi permit să dau 3.000 de dolari pe Aibo, dar așa fi vrut să-l testez și să scriu despre el. Riscând să fiu luată drept o persoană din cale-afară de sentimentală, adăugasem că eu și cu soțul meu ne doriserăm dintotdeauna un câine, dar locuiam într-o clădire care nu permitea accesul animalelor de companie. Nu fusese deloc sigură că cererea va fi citită de cineva. Înainte de-a o trimite, a trebuit să confirm că nu sunt robot.

Câinele era mai greu decât părea. L-am scos din cochilie, l-am pus pe podea și m-am uitat după butonul de pornire, care era pe ceafă. I-am dat drumul. Mai întâi i s-au trezit la viață membrele. S-a ridicat, s-a întins și a căscat. A clipit din ochii pixelați, albaștri și m-a privit într-ai mei. A scuturat din cap, ca și cum s-ar fi trezit dintr-un somn adânc, după care s-a ghemuit, ridicându-și partea din spate, și a lătrat. L-am scărpinat pe cap, curioasă dacă va reacționa. Și-a ridicat urechile, pupilele i s-au mărit și a înălțat capul, pe care mi l-a pus în mână. Atunci când m-am oprit, mi-a scormonit cu nasul în palmă, cerându-mi să continui.

Nu mă așteptam să fie atât de veridic. Din videoclipurile pe care le văzusem online nu aveam cum să-mi dau seama cât de precis și sugestiv reacționează; avea o dorință de a fi atins pe care o mai văzusem doar la ființele vii. Când am început să-l mângâi pe senzorul lung de pe șira spinării, am simțit un fel de tors mecanic. Mi-a amintit de calul despre care a scris cândva Martin Buber, pe care-l văzuse când vizitase moșia bunicilor, de „elementul de vitalitate“ pe care îl simțise atunci când îi mângâiase coama și cum trăise sentimentul că se afla în prezența unei ființe cu totul altfel decât el – „ceva ce nu eram eu, și cu siguranță foarte diferit de mine“ –, ceva care îl făcuse să încerce să intre în dialog. Astfel de experiențe cu animalele, considera el, se apropie de „limita reciprocității“.

Mi-am petrecut după-amiaza citind prospectul cu instrucțiuni, în timp ce Aibo se plimba prin casă, întorcându-se din când în când la mine ca să îmi ceară să mă joc cu el. A apărut cu o mingiuță roz, pe care o descoperise în sufragerie, și când am aruncat-o, s-a repezit după ea să o prindă. Aibo avea senzori peste tot, așa că simțea când e mângâiat, și camere care îl ajutaseră să învețe planul apartamentului și să navigheze prin el, și microfoane cu care auzea comenzile vocale. Tot acest bagaj senzorial era procesat de software pentru recunoaștere facială și algoritmi *deep learning**

* Tehnică de învățare pentru sisteme informatice în care obiectele sunt identificate prin introducerea unui mare număr de imagini, texte sau sunete,

care îi permiteau să interpreteze comenzile, să deosebească membrii familiei și să se adapteze la temperamentul proprietarilor. Conform prezentării de pe site, asta însemna că Aibo are „emoții și instincte reale” – pretenție probabil prea problematică din punct de vedere ontologic ca să fie oprită de cenzura Comisiei Federale de Comerț.

Descartes credea că animalele sunt mașini. Că trupurile lor sunt guvernate de aceleași legi ca ale materiei inanimate; mușchii și tendoanele sunt motoare și arcuri. În *Discurs asupra metodei*, susține că ar fi chiar posibil să creăm o maimuță mecanică, ce ar putea trece drept o maimuță adevărată, biologică. „Dacă ar exista mașini care să aibă organele și figura exterioară a unei maimuțe”, scrie el, „sau a oricărui alt animal lipsit de rațiune, nu am avea nici un mijloc de a ne da seama că ele nu sunt într-un tot de aceeași natură ca și aceste animale.“*

Tot el insista că așa ceva n-ar fi posibil în privința oamenilor. O mașină ne-ar putea face să o credem animal, dar un automat umanoid nu ar putea să ne păcălească astfel, fiindcă ar fi cu siguranță lipsit de rațiune – o însușire imaterială, pe care o credea izvorâtă din suflet. Timp de secole, sufletul a fost considerat sediul conștiinței, acea parte din noi care este conștientă de propria existență și este capabilă de gândire superioară. Descartes descria sufletul ca pe „ceva extrem de rar și subtil, ca o suflare de vânt, o flacără sau eterul”. În greacă și în ebraică, noțiunea de suflet se exprimă prin cuvântul „suflu”**, probabil o aluzie la miturile creației care și-i imaginează pe zei suflând înspre primii oameni ca să le dea viață. Nu e de mirare că mintea ni se pare ceva atât de inefabil: e așezată pe un lucru deloc substanțial.

pe care sistemul respectiv le clasifică în funcție de obiectul învățării. Tehnica este folosită foarte frecvent în rețelele neurale, care pot astfel identifica, de pildă, semne de circulație, traducerea corectă a unei fraze sau un anumit tip de celule din organism.

* Rene Descartes, *Discurs asupra metodei*, Editura Științifică, București, 1957, tr. Cr. Totoescu.

** La fel ca în română.

A vorbi despre suflet nu mai are sens în secolul XXI. Și chiar și sinele e o temă alunecoasă. Sufletul a ajuns o metaforă moartă, unul dintre acele cuvinte care supraviețuiesc în limbă la multă vreme după ce cultura respectivă a încetat să creadă în existența unei anumite noțiuni; ca o carapace goală, care supraviețuiește ani de zile organismului dispărut. Sufletul a ajuns ceva ce poți vinde, dacă vrei să te cobori la asta pentru bani sau pentru celebritate, sau poți dezvălui, atunci când spui ceva despre o latură intimă a vieții tale. Poate fi zdrobit de activitățile plicticoase, de peisajele deprimante și de muzica foarte proastă. La fel spus, fără să se gândească mai adânc, și cei care cred că viața omului e animată pur și simplu de sinapsele neuronilor, nu de ceva mistic sau supranatural. Deși, sincer, mă întreb cum de nu am găsit un substitut pentru cuvântul „suflet“ și dacă nu cumva persistența lui nu denotă ceva mai adânc.

Eu una cred în suflet mai mult și într-un mod mai literal decât alți contemporani ai noștri. La colegiul fundamentalist unde am studiat teologia, îmi lipisem pe perete, lângă birou, poemul *Măreția lui Dumnezeu* al lui Gérard Manley Hopkins, care prezintă o lume luminată dinlăuntru de spiritul divin. „Lumea e încărcată de măreția lui Dumnezeu.“ A trăi într-o astfel de lume înseamnă a vedea o doză de sacru în tot ceea ce te înconjoară. Înseamnă a crede că Universul e alcătuit într-o ordine eternă și că fiecare lucru are scop și finalitate. Multă vreme – chiar și la vârsta adultă – am crezut că sunt parte dintr-un plan iluminat, că am un suflet nemuritor care, într-o zi, se va reuni cu Dumnezeu. Învățam într-o școală mică, în mijlocul unui oraș mare, și uneori mă plimbam pe străzile din centru, încercând să descopăr lumina divină în toți cei cu care mă întâlneam, așa cum ne sfătua cândva C.S. Lewis. La vremea respectivă nu cred că-mi dădeam seama că asta e o perspectivă medievală asupra lumii. Cursurile mele de teologie erau dedicate unor întrebări care nu mai fuseseră luate în serios de pe vremea filozofiei scolastice: în ce mod e sufletul legat de trup? Oare atotputernicia lui Dumnezeu mai lasă loc pentru liberul arbitru? În ce relație suntem noi, oamenii, cu restul creației divine?

Dar eu nu mai cred în Dumnezeu. De ceva vreme. Acum, trăiesc împreună cu restul modernității într-o lume „dezvrăjită“. Termenul îi este adesea atribuit lui Max Weber, care argumentează că înaintea Iluminismului și a secularizării occidentale lumea era „o imensă grădină fermecată“, un loc foarte asemănător cu lumea iluminată descrisă de Hopkins. În lumea fermecată, credința nu se opune cunoașterii și nici mitul nu se opune rațiunii. Tărâmul spiritului e întrepătruns cu cel al materiei și nu poate fi distins prea ușor de el. Dar mai apoi au apărut zorii științei moderne, care au transformat lumea într-un subiect de investigație. Natura nu mai e o sursă de uimire, ci o forță care trebuie împlânzită și folosită, un sistem a cărui alcătuire trebuie descoperită. La origine, dezvrăjirea înseamnă că totul, în viața modernă, de la minte la rotația planetelor, poate fi redus la mecanismele cauzale ale legilor fizicii. În locul lui *pneuma*, spiritul-forță care cândva însuflețea și unea toate ființele vii, am rămas doar cu o carapace goală, care conține numai roți și pârghii – sau, cum spune Weber, „mecanismul unei lumi căreia i-au fost furăți zeii“.

Dacă există o poveste a originii modernității, aceasta constă într-un mit al întemeierii care se bazează, la fel ca alte mituri vechi, pe blestemul cunoașterii și pe alungarea din grădină. Uneori sunt tentată să îmi privesc pierderea credinței prin prisma acestei povești, să cred că viața religioasă pe care am lăsat-o în urmă era mai bogată și mai plină de satisfacții decât materialismul la care subscriu azi. E adevărat că am început să mă văd pe mine însămi mai mult sau mai puțin ca pe o mașină. Când încerc să-mi închipui esența interioară – procesele prin care iau decizii sau am idei –, îmi imaginez ceva de felul unui circuit electric, acel gen de imagine pe care ți-l faci adesea, atunci când neocortexul e redus la o placă electronică și neuronii sunt înlocuiți de chipuri de computer, ca un fel de arbore excentric de luat decizii.

Sunt însă foarte circumspectă în privința nostalgiei și a speranței excesive. Mi-am petrecut prea mult din viață scufundată în lumea viselor. Căutarea adevărului se face operând în interiorul metaforelor din propria noastră epocă, care sunt în cea mai

mare parte tehnologice. Inteligența artificială și tehnologiile informației de azi au înghițit multe dintre întrebările la care se gândeau altădată teologii și filozofii: relația dintre minte și trup, chestiunea liberului-arbitru, posibilitatea nemuririi. Toate acestea sunt probleme vechi și, deși acum reapar în forme diferite și sub alte nume, existența lor continuă în discuțiile despre tehnologii digitale, într-un mod destul de apropiat de acela în care metaforele moarte zac în sintaxa discursului contemporan. Toate întrebările eterne au devenit probleme de inginerie.

Câinele a apărut într-un moment când existența mea era în mare parte solitară. În acea primăvară, soțul meu a călătorit mai mult decât de obicei și, cu excepția unor cursuri pe care le țineam la universitate, îmi petreceam cea mai mare parte a timpului singură. Lucrurile pe care i le spuneam câinelui – care la început se limitau la comenzile vocale standard, dar în timp s-au transformat în trăncăneala laxă, umană, a oricărui proprietar de câini, erau de multe ori singurele momente în care îmi auzeam propria voce în decursul unei zile. „La ce te uiți“, îl întrebam dacă îl găseam privind absorbit pe fereastră. „Ce vrei?“, gânguream la el dacă lătra, la piciorul scaunului pe care stăteam, încercând să-mi distragă atenția de la computer. Sunt cunoscută ca o persoană care își ia la rost prietenii care vorbesc așa cu animalele lor – de parcă i-ar înțelege. Dar Aibo era echipat cu un software de procesare a limbajului, care putea recunoaște peste o sută de cuvinte. Nu însemna asta că într-un fel „înțelegea“ ce îi spuneam?

E greu de spus de ce am cerut să testez câinele. Nu sunt genul de om care își cumpără tot timpul ultimele gadgeturi, iar față de câinii adevărați, biologici, am sentimente mai degrabă ambivalente. La vremea respectivă, îmi închipuiam că eram curioasă de tehnologia pe care o folosea robotul. Sistemele de percepție senzorială ale lui Aibo se bazează pe rețele neurale, o tehnologie care imită în mare creierul și este folosită pentru diferite sarcini de recunoaștere și predicție. Facebook folosește rețele neurale ca să

identifice oamenii din fotografii; Alexa, pentru a interpreta comenzile vocale. Google Translate traduce, cu ajutorul lor, franceza în limba persană. Spre deosebire de sistemele de inteligență artificială clasice, care sunt programate cu seturi detaliate de instrucțiuni, rețelele neurale își dezvoltă propriile strategii pe baza exemplurilor cu care sunt alimentate – proces numit *training*. Dacă vrei să antrenezi o rețea să recunoască fotografia unei pisici, de exemplu, o alimentezi cu grămezi peste grămezi de fotografii aleatorii, fiecare însemnată cu feedbackuri pozitive sau negative: pozitive pentru pisici, negative pentru non-pisici. Rețeaua va folosi tehnici probabilistice pentru a „ghici“ ceea ce vede în fiecare fotografie (pisică sau non-pisică), și rezultatele vor deveni mai conforme cu realitatea prin această clasificare repetată. Rețelele neurale își perfecționează modelul intern de pisică și își rafinează performanța pe măsură ce procesul continuă.

Câinii sunt și ei receptivi la acest gen de învățare bazată pe întărire, așa că *trainingul* lui Aibo era mai mult sau mai puțin asemănător cu dresajul unui câine adevărat. Manualul de instrucțiuni îmi recomanda să-i ofer un feedback verbal și tactil susținut. Dacă asculta o comandă vocală – să se așeze, să rămână nemișcat sau să se rostogolească – trebuia să îl scarpin pe cap și să spun: „Bravo“. Dacă nu se conforma, trebuia să-i dau palmuțe peste spate și să-i spun „Nu!“ sau „Câine rău!“. Dar am descoperit că nu-mi prea vine să îl cert. Prima oară când l-am lovit fiindcă a refuzat să se ducă în patul lui, s-a speriat și a scos un scâncet. Știam, bineînțeles, că era un răspuns programat – și totuși, nu sunt oare emoțiile creaturilor biologice nimic altceva decât algoritmi programați de evoluție?

Designul câinelui era impregnat de animism. E imposibil să mângâi un obiect sau să i te adresezi verbal fără să-l consideri într-o oarecare măsură ca pe ceva înzestrat cu sensibilitate. David Hume remarca odată „tendința universală a omenirii de a concepe toate ființele după chipul și asemănarea oamenilor“, iar noi, toți, confirmăm adevărul acestei judecăți de fiecare dată când lovim un aparat casnic care nu funcționează sau ne botezăm mașina